

УДК 343.13

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ

Людмила КАРАБУТ,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

SUMMARY

The problem of determining the system of criminal procedural functions in connection with the reform of the criminal procedural law which is relevance for legal theory and practice was researched. In the article we researched the points of view on the problems of the definition of criminal procedural functions which are published in the legal literature. There was established the way that theoretical approaches to criminal procedural functions in connection with the reform of the criminal procedural legislation of Ukraine in 2012 have changed. It is shown that in the structure of the criminal procedural activities that carried out under the principles of competition cannot be non-core areas that are not part of the «structure» functions.

Key words: function, criminal procedural activity, competitiveness, the criminal proceedings, accusation, public prosecution.

АНОТАЦІЯ

В статті досліджені актуальні для юридичної теорії і практики проблеми визначення системи кримінальних процесуальних функцій у зв'язку з реформою кримінального процесуального законодавства України. Досліджені викладені у юридичній літературі точки зору з проблем визначення системи кримінальних процесуальних функцій. Встановлено, наскільки змінилися теоретичні підходи до системи кримінальних процесуальних функцій у зв'язку із реформою кримінального процесуального законодавства України 2012 року. З'ясовано, що у структурі кримінальної процесуальної діяльності, здійснюваної на підставі засади змагальності, не може бути неосновних напрямів, які не входять до «складу» функцій.

Ключові слова: функція, кримінальна процесуальна діяльність, змагальність, кримінальне провадження, обвинувачення, державне обвинувачення.

Постановка проблеми. У зв'язку з ухваленням і набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) 2012 року, яким кардинально реформовано кримінальну процесуальну діяльність, постала наукова проблема із визначення системи кримінальних процесуальних функцій. До моменту набрання чинності новим КПК у теорії кримінального процесу підходи до розуміння системи кримінальних процесуальних функцій були досить різноманітними – від занадто широкого (процесуальну функцію виконує кожен учасник провадження) до занадто вузького (існує всього одна процесуальна функція – встановлення істини). Після набрання чинності КПК, яким задекларовано засаду змагальності, перед наукою кримінального процесу постала проблема визначення кількості (системи) процесуальних функцій.

Є маса робіт, у яких досліджувалася сутність кримінальних процесуальних функцій. Не будемо повторюватися тут, наводячи точки зору вчених з проблеми розуміння поняття функцій. Це зроблено у теорії кримінального процесу раніше [1; 2; 3, с. 65-72; 9]. Однак наукових робіт, присвячених дослідженню питання про систему кримінальних процесуальних функцій у зв'язку з новим КПК, опубліковано не було. Тому візьмо на себе сміливість заявити про те, що ця наукова стаття є однією із перших в Україні з зазначеної проблеми.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для виконання у цій статті поставлені такі завдання:

1) дослідити викладені у юридичній літературі точки зору з проблем визначення системи кримінальних процесуальних функцій; 2) встановити, наскільки можуть змінитися теоретичні підходи до системи кримінальних процесуальних функцій у зв'язку із реформою кримінального процесуального законодавства 2012 року; 3) з'ясувати, які є (і чи є взагалі) в структурі кримінальної процесуальної діяльності неосновні її напрями, які не входять до «складу» функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішення зазначених завдань має велике значення з огляду на те, що вони є не суто теоретичними, а мають віднайти своє вирішення у кримінальному процесуальному законі, який підлягає щоденному застосуванню практиками (слідчими, прокурорами, суддями). Актуальність їх дослідження обумовлюється набранням чинності КПК 2012 року, бо у зв'язку з цим існує нагальна потреба з'ясувати, наскільки вітчизняний законодавець відійшов від радянського підходу до розуміння кримінальних процесуальних функцій і як реалізуються на практиці відповідні норми КПК.

Кримінальна процесуальна діяльність є певною цілісністю. Системність її може визначатися у декількох площинах: як система стадій та етапів; як сукупність її функціональних складових – мета, завдання, результат, ефективність, учасники, способи, строки, витрати тощо. Кримінальна процесуальна діяльність утворює

ще одну систему: систему кримінальних процесуальних функцій, які, зазвичай, називають її основними напрямками. Не будемо вдаватися до дискусії щодо їхньої кількості, тим паче, що така дискусія триває у літературі з кримінального процесу не одне десятиліття. Цілком ймовірно, що вона буде тривати і далі. Хотіли би зауважити лише одне: кримінальна процесуальна діяльність, побудована на засаді змагальності, має три таких основних (класичних) напрями – обвинувачення (кримінальне переслідування), захист та правосуддя.

Дослідники, які не заперечують існування засади змагальності, але й не беруть її до уваги як основу побудови кримінального процесу, «виходять» на більшу кількість процесуальних функцій. Якщо ж взагалі ігнорувати засаду змагальності, то виникає велика ймовірність «скочуння» до інквізиційного процесу, де існує лише одна функція – дослідження обставин кримінального правопорушення усіма учасниками.

Кримінальна процесуальна діяльність, здійснювана в умовах змагальності, допускає існування протилежних цілей сторін обвинувачення і захисту і передбачає їхню «негативну кооперацію» під контролем суду. У тих же випадках, коли цілі діяльності суб'єктів співпадають, спосіб їхньої кооперації буде позитивним.

У змагальному процесі, як відомо, не може бути ніякої (негативної чи позитивної) кооперації між сторонами і судом. Така кооперація (солідарність) невідворотно перетворюється на негатив для цілей кримінальної процесуальної діяльності у цілому та реалізації прав її окремих суб'єктів зокрема. У науці так званого радянського кримінального процесу, та й в українському, частіше мова йде про «солідарність» органів досудового розслідування і прокурора (сторони обвинувачення) з одного боку і суду (судді) – з іншого. Перші, як відомо, виконують функцію кримінального переслідування, інші – функцію правосуддя.

Стосовно діяльності з доказування, що є стрижнем кримінально-процесуальної діяльності, В. П. Гмирко визначив, що феномен «скутості одним ланцюгом» (обвинувальної і судової влади – Л. К.) був остаточно оформлений у ст. 65 КПК УРСР 1960 р., де доказами оголошувалися «всякі фактичні дані» незалежно від місця процесуального виготовлення, адже вони – «фактичні дані», а їхні виробники – «бригада» ментально солідарних «органу» дізнання, слідчого й суду [3, с. 33]. На думку В. П. Гмирка, зміст цієї тези непогано віддає таке визначення: «Процес доказування – це встановлена законом діяльність органів дізнання й попереднього слідства, прокурора й суду зі збирання, перевіряння й оцінювання доказів з метою розкриття

злочину, викриття особи, що його скоїла, і забезпечення справедливого покарання винному» [3]¹.

На засіданні Пленуму Верховного Суду СРСР у грудні 1986 року відзначалось, що однією з основних причин того, які призводять до беззаконня, є «...обвинувальний ухил, коли судді виходять з презумпції винності підсудного», та «... сліпа, беззастережна довіра попередньому слідству»; а також, що «... обвинувальний ухил укоренився тому, що суд довгими роками йшов у одній зв'язці зі слідством та обвинуваченням» [8, с. 116-117].

Як свідчать результати опитування суддів, «зв'язка» їх із органами досудового розслідування і прокурором до цього часу є досить міцною. Так, на питання про те, чи довіряють вони доказам, зібраним органами досудового розслідування, 87% суддів відповіли, що довіряють повністю, 12% – скоріше довіряють і лише 1% – не довіряють. Опитування адвокатів засвідчило ще більшу «прихильність» суддів до матеріалів досудового розслідування, презентованих прокурором у перебігу судового розгляду. Результати отримані нами в умовах дії КПК 1960 року. На час дії того КПК опитуванням слідчих було встановлено, що 98% із них передають до суду разом із кримінальною справою текст обвинувального висновку у електронному варіанті. Цей факт можна було б вважати простою технічною акцією, спрямованою на економію часу суддями на виготовлення вироку. Але ж сам факт того, що обвинувальні вирок суду повністю відтворюють тексти обвинувальних висновків, складених слідчими², якраз і свідчить про обвинувальний ухил суду.

Отже, працівники органів досудового розслідування, прокуратури, суду хоча і представляють інтереси держави у конкретних кримінальних справах, повинні поводитися у межах визначених для них кримінальних процесуальних функцій. Кримінальна процесуальна діяльність – це не той вид юридичної діяльності, де зазначені органи, які виконують функції обвинувачення і правосуддя, мають проявляти повну «солідарність».

Ситуація змінилася у кращий бік після набрання чинності КПК 2012 року. У зв'язку із встановленням законодавцем правила, згідно з яким прокурор направляє до суду лише обвинувальний акт, який не містить стислого викладу доказів, і реєстр матеріалів досудового розслідування, судді навіть технічно позбавлені можливості використовувати тексти обвинувальних актів у перебігу виготовлення вироків та ухвал. Результати вивчення нами кримінальних справ, розглянутих судами за правилами нового КПК, показують, що суди у 34% випадків використовували у обвинувальних вироків опис події кримінального правопорушення у обвинувальному акті³.

¹ Цит. по Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. – Там само.

² 76% обвинувальних вироків у вивчених нами кримінальних справах повністю або в основних позиціях (опис події злочину, докази) повторювали текст обвинувальних висновків у цих справах.

³ Перевірити наскільки «творчо» суди використовують обвинувальні акти у кримінальних справах про кримінальні проступки, що розглядаються за письмовими матеріалами із застосуванням спрощеної процедури, у нас не було можливості, бо ще не набув чинності Закон України «Про кримінальні проступки», а отже і глава 25 КПК (абз. 1 п. 1 розділу X «Прикінцеві положення» КПК 2012 року).

Категорію «цілі» можна використовувати і для вирішення питання про кількість (систему) кримінальних процесуальних функцій. У юридичній літературі іноді виокремлюють основні функції, а поряд з ними ще й факультативні та допоміжні. Так, В. Т. Томін і В. В. Сверчков вважають, що основними кримінальними процесуальними функціями є обвинувачення, захист і вирішення кримінальної справи (правосуддя). Ці функції не можуть бути реалізовані одним учасником кримінальної процесуальної діяльності і реалізуються у *взаємодії*. Під факультативними функціями учені розуміють напрями кримінальної процесуальної діяльності, призначені для досягнення факультативних елементів мети кримінального процесу, а саме: відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої злочином; виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину; реабілітацію і відшкодування шкоди реабілітованому, відновлення його трудових, пенсійних, житлових та інших прав. Допоміжні функції, на думку зазначених учених, поділяються своєю чергою на власне допоміжні, які виконують свідок, експерт, спеціаліст та ін., та ті, що забезпечують виконання основних і факультативних (їх виконують перекладач, секретар судового засідання) [7, с. 83-85, 88].

Наведена класифікація (система) кримінальних процесуальних функцій суперечить визначенню поняття функції, яке традиційно надається через використання поняття «основний напрямок» [5, с. 13-14].

З'ясовуючи питання про віднесення певного напрямку кримінальної процесуальної діяльності до числа її функцій, треба зважати і на категорію «мета». Будь-яка людська діяльність здійснюється з певною метою. Для державних органів і їхніх службових осіб встановлені законом цілі діяльності зазначених органів визначають спосіб їхньої нормативної орієнтації на досягнення певного процесуального результату [4, с. 22]. Ю. О. Тіхоміров зазначає, що «в широкому розумінні маються на увазі публічні функції (вид. Л. К.)» [6, с. 56]. Такі публічні функції виконує і кожен із органів, які мають право здійснювати кримінальне провадження (органи досудового розслідування, прокурор – функцію кримінального переслідування; суд – функцію правосуддя). Відхід від виконання цими органами своїх функцій або виконання не властивих для них функцій тягне за собою завдання значної шкоди правам і законним інтересам суб'єктів кримінального процесу (повноправних членів суспільства), а, значить, і не може призвести до досягнення цілей процесу [4, с. 23].

Отже, кримінальні процесуальні функції завжди обумовлені цілями діяльності. А якщо є основні напря-

ми кримінальної процесуальної діяльності (функції), то є і її основні цілі: у сторони обвинувачення – домогтися засудження особи, чия вина, на думку обвинувачення, є доведеною; у сторони захисту – спростувати перед судом обвинувачення або переконати суд у необхідності призначення меншого покарання, ніж того вимагає сторона обвинувачення і навіть закон; у суду – сприйняти і дослідити усі аргументи сторін обвинувачення і захисту та справедливо вирішити кримінально-правовий конфлікт. У свідка, експерта, перекладача, понятого та інших учасників процесу немає мети, яка б була основною і у той же час виходила за межі цілей сторін і суду. Не дарма їх у навчальній та науковій літературі з кримінального процесу відносять до класифікаційної групи «незаінтересовані учасники процесу» [5, с. 67]. З цього слідує, що ці учасники не здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, а лише беруть участь у процесуальній діяльності, здійснюваній іншими учасниками – «носіями» кримінальних процесуальних функцій обвинувачення, захисту і правосуддя.

Система і зміст кримінальних процесуальних функцій залежить не від кількості учасників кримінальної процесуальної діяльності і їхніх інтересів, а від необхідності здійснювати діяльність у певних напрямках, без яких вона не може існувати. Відсутність хоча б однієї із таких функцій робить неможливим існування кримінальної процесуальної діяльності⁴. Підхід до розуміння поняття кримінальних процесуальних функцій, заснований на поділі їх за напрямками, виконуваними у кримінальному процесі окремими учасниками, є необґрунтованим. Бо за такого підходу втрачається сенс функції як основного напрямку кримінальної процесуальної діяльності, а засада змагальності, на якій будується ця діяльність у розвинених демократіях, залишається без свого підґрунтя – поділу на функції, що потенційно чи реально протистоять одна одній.

Якщо ж вважати функціями (основними напрямками) обвинувачення, захист та правосуддя (вирішення кримінальної справи), а неосновними напрямками (функціями) якісь інші, виконувані учасниками, діяльність яких не можна віднести до жодної із «основних» функцій, то вийде, що таке цілісне явище, яким є кримінальна процесуальна діяльність «розпадається» не лише на «основні», а й на якісь «неосновні» (факультативні, допоміжні тощо) функції.

Тоді виникає запитання: як ці неосновні напрями «вписуються» у змагальну модель кримінальної процесуальної діяльності? Якщо вони існують самі по собі, то вони не є кримінальною процесуальною діяльністю, що виглядає нелогічно, бо ці напрями діяльності здійснюються у її просторово-часових межах. Отже, кримінальна процесуальна діяльність може

⁴ Ми не вважаємо відсутньою функції захисту у випадках, коли сторона захисту відмовляється від реалізації наданих їм законом прав, використовуючи які, вона має змогу активно чи менш активно протистояти стороні обвинувачення. Відмову від виконання дій із захисту обвинувачених і його захисник можуть у будь-який момент кримінального провадження скасувати і розпочати чи продовжити захисну діяльність, що є змістом відповідної функції.

⁵ Підвалини СМД-методології (системомислєдальної методології) опрацьовано в п'ятдесятих-шістдесятих роках минулого століття російським ученим Г. П. Щєдровицьким [12; 13].

«розпадатися» лише на ті напрями, які в літературі отримали назву «основних кримінальних процесуальних функцій» – обвинувачення (кримінальне переслідування), захист і правосуддя.

Саме ці напрями діяльності «залучають» певних суб'єктів, а не навпаки. В. П. Гмирко, досліджуючи процес доказування у перебігу кримінальної процесуальної діяльності на підставі СМД-методології⁵, дійшов цілком обґрунтованого висновку про те, що методологічна теорія трактує феномен діяльності не як атрибут окремої людини чи їхньої сукупності, а як універсальну вихідну цілісність, де не окремі люди продукують діяльність, а навпаки – саме вона «захоплює» їх, змушуючи «грати» за її встановленими правилами, визначаючи, таким чином, норми її реалізації [3, с. 99].

Цілісність кримінальної процесуальної діяльності є досить умовною, бо вона складається з трьох важливих напрямів, які є відносно самостійними, але поєднані між собою нерозривно. Дійсно, учасникам процесуальної діяльності не залишається нічого іншого, як включитися у неї. Сторона обвинувачення змушена це робити у зв'язку із покладанням на неї обов'язку протидіяти злочинності, сторона захисту – через потребу протидіяти обвинуваченню, суд – завдяки покладеному на нього обов'язку розглянути обвинувачення. Усі інші учасники, залучені до кримінальної процесуальної діяльності, змушені «грати» за правилами сторін і суду. Якими б не були їхні цілі участі у кримінальному процесі, обумовлені примусовим чи добровільним залученням до нього, вони охоплюються трьома основними функціями (цілями) діяльності з кримінального провадження.

На основі проведеного у цій статті дослідження можна зробити наступні **висновки**: 1) викладені у юридичній літературі точки зору щодо системи кримінальних процесуальних функцій ґрунтуються на результатах досліджень КПК 1960 року; 2) теоретичні підходи до системи кримінальних процесуальних функцій у зв'язку із реформою кримінального процесуального законодавства 2012 року можуть суттєво трансформуватися через розширення дії у процесі засади змагальності; 3) у структурі кримінальної процесуальної діяльності, здійснюваної на підставі засади змагальності, не може бути неосновних напрямів, які не входять до «складу» функцій (основних напрямів).

Тема визначення системи кримінальних процесуальних функцій є доволі об'ємною. Тому для її повного опрацювання потрібно здійснювати подальші дослідження. Останні є доцільними за такими **напрямами наукових розвідок**: 1) дослідження особливостей окремих кримінальних процесуальних функцій з урахуванням типу (моделі) кримінальної процесуальної діяльності; 2) аналіз співвідношення (взаємодії) кримінальних процесуальних функцій.

Список використаної літератури

1. Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальные функции : уч. пособие / З. З. Зинатуллин, Т. З. Зинатуллин. – Ижевск : Детектив-информ, 2002. – 240 с.
2. Козьявин А. А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства : Монография / А. А. Козьявин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 272 с.
3. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : монографія / В. П. Гмирко. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2010. – 314 с.
4. Бозров В. М. Основы теории уголовно-процессуальных функций. Общая часть : монография. – Екатеринбург : Издательский дом «Уральская государственная юридическая академия», 2012. – 96 с.
5. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) / В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, Я. Ю. Конюшенко, І. В. Чурікова, О. Є. Омельченко, Д. П. Письменний, М. Я. Никоненко, К. Г. Горелкіна, О. Ю. Хабло, О. Г. Яновська. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 280 с.
6. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции / Ю. А. Тихомиров. – М. : Издательство г-на Тихомирова Ю. А., 2001. – 355 с.
7. Томин В. Т. Острые углы уголовного судопроизводства / В. Т. Томин. – М. : Юрид. лит., 1991. – 240 с.
8. Постанова Пленуму Верховного суду України від 5 грудня 1986 року № 15 «Про дальше зміцнення законності при здійсненні правосуддя» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / упоряд. : Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2011. – 456 с.
9. Чепурний О. О. Кримінально-процесуальні функції на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Чепурний О. О. – К., 2005. – 195 с.